

ILK YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI METODLARI

Rustamova Malika Ne'matovna

Guliston davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada hozirgi kunda bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalash, maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida aynan ilk yoshdagi bolalar va ularning nutqini rivojlantirish, yanada takomillashtirish, eng asosiysi nutqida nuqsoni bor bolalar bilan samarali ishlar olib borishning ahamiyati va afzalliklari yoritib berilgan.*

Tayanch tushunchalar: *Psixolingvistik adabiyotlar, yarim tillilik, ijtimoiy kutish, kommunikativ yo'naltirilganlik, ijtimoiy vaziyat, emotsional kechinmalar, ermak o'yinlar, diksiya, emotsional ekspressiya, empatiya.*

Bog'cha yoshidagi bolalar eng avvalo ko'rgazmali ifodalangan yoki ularning faoliyatlarga jalb etilgan predmetlar, hodisalar, sifatlar, xususiyatlar, munosabatlarning nomlanishini o'zlashtiradi. Buni bola tafakkurining ko'rgazmali-harakat va ko'rgazmali-obrazli harakterda ekanligi bilan tushimtirish mumkin. Shu tufayli ham, bog'cha yoshidagi bolalar lug'atida abstrakt (mavhum) tushunchalar deyarli uchramaydi. Bolalar nutqidagi bu hususiyatni ham mashg'ulotlar jarayonida hisobga olish zarur. Bolalarning nutqlari kattalarning nutqlaridan keskin farq qilinadi: Masalan: "r" o'rniga "l" yoki "y", "sh" o'rniga "s" tovushlarini ishlatishlari kuzatiladi. Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun pedagogik mahorat alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda dastlabki ma'naviy – ahloqiy tushunchalarni shakllantirish bolaning dastlabki rivojlanish bosqichlaridayoq amalga oshirilishi lozim bo'lgan pedagogik talablardan biri bo'lsa, ma'naviy sifatlar: mehribonlik, to'g'rilik, vatanparvarlik, insonparvarlik, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, milliy qadriyatlarga hurmat, milliy g'urur kabi va ahloq – odobga oid sifatlar: ota – onaga hurmat, salomlashish odobi, kiyinish va ovqatlanish odobi, mehnatsevarlik, uyda va jamoat joylarda o'zini tutish kabi fazilatlarni tarbiyalash jarayoni ham bolalarda nutq zahirasinging yetarlicha rivojlanishini talab etadi.

Maktabgacha ta'lim mazmunini tashkil etishda bolalar nutqini rivojlantiruvchi noan'anaviy usullardan foydalanish; ularda mashg'ulotlarga qiziqishni yanada orttirish uchun har- xil integrasiyalashgan xususiyatga ega bo'lgan ko'rgazmalardan foydalanish; maktabgacha yoshdagi bolalarga mashg'ulotlarni tashkil etishda doimo bolalarning tafakkur xususiyatini(ko'rgazmali obrazli, ko'rgazmali harakatli, emotsional) hisobga olish; ta'lim jarayoni bola yoshiga mos bo'lishi yoki imkoniyatlarini hisobga olgan holda metodlarni tanlash bilan bog'liq bo'lishi; bolalarga yondashuvda logoped, difektolog, psixolog, tarbiyachi, ota – onalar o'zaro

hamkorlikda ish olib borishlari maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish ularda nutq jarayonini rivojlantirishga uzviy bog'liq bo'lib, tafakkur nutqning mahsuli ekanligini hisobga olsak, bolalarda nutqni rivojlantirishda tarbiyachilar asosan quyidagilarni mashg'ulotlarda hisobga olishlari zarur:

Bolaning yosh davr xususiyatlarini;

- Bolaning individual imkoniyatlarini;
- Bolaning xarakter xususiyatlarini;
- Bolaning tarbiyasiga kuchli ta'sir yetuvchi omillarni (kattalar, do'stlari, tarbiyaviy vositalar va hakazo).

Bola tarbiyasi hech qachon o'zining dolzarbligini yo'qotmagan muammolaridandir. Chunki, har tomonlama rivojlangan yosh avloddan jamiyat ham manfaatdordir. Usul didaktikada ishlab chiqilgan usullardan foydalanadi. Nutqni rivojlantirish usulio'qitishni va bolalarning shakllanishini ta'minlaydigan usul sifatida belgilanaditutq qobiliyatlari va qobiliyatlari. Uchtasini ajratish usul guruhlari- vizual, og'zaki va amaliy. Bu bo'linish juda shartli, chunki ular o'rtasida keskin chegara yo'q. Vizual usullarso'z bilan birga keladi va og'zaki vizual usullar qo'llaniladi. Amaliyusullar ham so'z, ham vizual materiallar bilan bog'liq. Ba'zi usullarning atributi va qabul qilish ingl., boshqalari og'zaki yoki amaliyko'rinishi, so'zlar yoki harakatlar nutqning manbai va asosi sifatida. Vizual usullar bolalar bog'chalarida ko'proq qo'llaniladi. Sifatida qo'llashto'g'ridan-to'g'ri va bilvosita usullar. Kimga to'g'ridan-to'g'riusuli qo'llaniladikuzatishlar va uning turlari: ekskursiyalar, xonani tekshirish, tekshirishtabiiy buyumlar. Ushbu usullar nutq tarkibini to'plashga qaratilgan va ikkita signalizatsiya tizimi o'rtasida aloqani ta'minlaydi. Bilvosita usullarizobdan foydalanishga asoslangan ajoyib ko'rinishi. Bu o'yinchoqlar, rasmlar, fotosuratlar, rasmlarning tavsifiva o'yinchoqlar, o'yinchoqlar va rasmlar haqidagi hikoyalar. Ular bilimlarni mustahkamlash uchun ishlatiladi,so'z boyligi, so'zning umumlashtiruvchi funktsiyasini rivojlantirish, izchil nutqni o'rganish. Bilvosita medtodada tanishish uchun ham foydalanish mumkin bilanob'ektlar va hodisalar ular bilan to'g'ridan-to'g'ri bilishning iloji yo'q.

Og'zaki usullar bolalar bog'chasida kamroq qo'llaniladi: o'qish va hikoya qilishbadiiy asarlar, eslab qolish, takrorlash, suhbatni umumlashtirish, irqlarvizual materialga ishonmasdan afsona. Barcha og'zaki usullardan foydalaniladivizual texnikalar: buyumlarni, o'yinchoqlarni, rasmlarni ko'rsatish, rasmlarga qarash,chunki yosh bolalarning yosh xususiyatlari va so'zning tabiati o'zi talab qiladiko'rinishi. Amaliy usullar nutq ko'nikmalarini qo'llash va ularni takomillashtirishga qaratilgan. Amaliy usullarga turli didaktik o'yinlar, o'yinlar kiradi. dramatisatsiya, dramatisatsiya, didaktik mashqlar, plastik tadqiqotlar, dumaloq raqso'yinlar. Ular barcha nutq muammolarini hal qilish uchun ishlatiladi. Bolalarning nutqiy faoliyatining xususiyatiga qarab, biz o'zboshimchalik bilan farqlay olamiz reproduktiv va mahsuldor usullar. Reproductiv usullar nutq materiallarini,

tayyor namunalarni ko'paytirishga asoslangan. Bolalar bog'chalarida ular asosan so'z ishlarida, nutqning sog'lom madaniyatini tarbiyalash ishlarida, grammatik ko'nikmalar va bilimlarni shakllantirishda kamroq qo'llaniladi. izchil nutq. Kuzatishning reproduktiv usullari va uninavlar, rasmlarni ko'rish, badiiy adabiyotni o'qish, eslab qolish, yodlab olish badiiy asarlar mazmuni bo'yicha yodlash, drammatizatsiya o'yinlari, ko'pdidaktik o'yinlar, ya'ni. bolalarda so'zlarni va ularning qonunlarini o'rganishning barcha usullarikombinatsiyalar, ibiomerlar, ba'zi grammatik hodisalar, masalanko'p so'zlarni boshqarish, tovushni taqlid qilishni mohirlik bilan takrorlashmatnga yaqin, o'qituvchining hikoyasini nusxalash. Ishlab chiqarish usullari o'zlarining farzandlarini tarbiyalashni o'z ichiga oladibola nafaqat o'ziga tanish bo'lgan til birliklarini ko'paytirganda, balki har safar muloqot sharoitiga moslashib, ularni yangi usulda tanlaydi va birlashtiradi. Ichidabu nutq faoliyatining ijodiy tabiati. Demak, bu aniqizchil nutqni o'qitishda samarali usullardan foydalaniladi. Bularga quyidagilar kiradisuhbatni umumlashtirish, hikoya qilish, matnni qayta tuzishda orqaga surish, so'zma-so'z nutqni rivojlantirish uchun didaktik o'yinlar, modellashtirish usuli, ijodiy vazifalar.

Shuningdek, mahsuldor va reproduktiv usullar o'rtasida keskin chegara yo'q. Ijodkorlik elementlari reproduktiv usulda, ko'payish elementlari esa samimiy Ularning nisbati o'zgarib turadi. Masalan, agar so'z mashqlarida bolalar bo'lsa ularning so'z birikmalaridan tavsiflash uchun eng mos so'zni tanlangmavzu, keyin berilgan yoki keyin takrorlash bilan bir xil so'zlarni tanlash bilan taqqoslanadio'qituvchi, ob'ektlarni tekshirish va tekshirish paytida birinchi vazifa ko'proq ijodiy. Mustaqil hikoyalashda, ijodkorlik va takror ishlab chiqarishda, shuningdek, tavsiya etilgan mavzu, reja va mavzu bo'yicha hikoyalarda boshqacha namoyon bo'lishi mumkin. Taniqli usullarni nutq faoliyatining tabiati nuqtai nazaridan tavsiflash ularni bolalar bilan ishlash amaliyotida ongli ravishda ishlatishga imkon beradi. Nutqni rivojlantirish vazifasiga qarab, bor lug'at usullari, usullari nutqning sog'lom madaniyatini tarbiyalash va boshqalar. Nutqni rivojlantirish usullari an'anaviy ravishda uchta asosiyga bo'linadi guruhlar:og'zaki, vizual va o'yin. Keng qo'llaniladi og'zaki fokuslar.Bularga takrorlangan nutq namunasi kiraditalaffuz, tushuntirish, ko'rsatma, bolalar nutqini baholash, savol. Nutq namunasi-o'qituvchilarning bolalar tomonidan taqlid qilishlari uchun mo'ljallangan to'g'ri va oldindan o'ylangan nutq faoliyati va ularning yo'nalishi. Namuna bo'lishi kerak tarkib va \u200b\u200bshaklda mavjud. U aniq, baland va bemalol talaffuz qilinadi. Berinamunasi amal qilish uchun berilgan, u bolalarning nutq faoliyati boshlanishidan oldin berilgan. Ammo ba'zida, ayniqsa katta guruhlarda, namunani bolalar nutqidan keyin ishlatish mumkin, ammo ayni paytda u taqlid qilish uchun emas, balki taqqoslash va tuzatish uchun xizmat qiladi. Namuna barcha muammolarni hal qilish uchun ishlatiladi. Bu ayniqsa yosh guruhlarda juda muhimdir. Qayta gapirish - qasddan, bir xil takrorlash eslab qolish uchun bir xil nutq elementi (tovush, so'z, ibora). Amaliyotda foydalaniladitakrorlashning turli xil variantlari: o'qituvchi uchun, boshqa bolalar uchun, birgalikda takrorlasho'qituvchi va bolalar, xor.

Takrorlashni bolalarga kontekst bo'yicha taklif qilish juda muhimdirular uchun qiziqarli tadbirlar. Izoh- muayyan hodisalar yoki harakatlar usullarining mohiyatini ochib berish. Keng so'zlarning ma'nosini ochishda, qoidalar va harakatlarni didaktikada tushuntirishda ishlatiladi o'yinlar, shuningdek, ob'ektlarni kuzatish va tekshirish jarayonida. Yo'nalishlar- ma'lum natijaga erishish uchun bolalarga harakatlar usulini tushuntirish. O'qituvchi, tashkiliy va intizom bilan ta'minlash. Bolalar nutqini baholash - nutq faoliyati sifatini tavsiflovchi bolaning nutqi haqida asosli fikr. Baholash nafaqat tabiatni aniqlash, balki ma'lumotga ham ega bo'lishi kerak. Bu barcha bolalar qila oladigan tarzda berilgan uning bayonotlarida unga e'tibor qarating. Baholash juda hayajonlibolalarga ta'siri. Shaxsiy va yosh xususiyatlarini hisobga olish, qidirish, shuning uchun bolaning nutq faolligini, nutq faolligiga qiziqishini oshiradi, uning xatti-harakatlarini tartibga soladi. Buning uchun baholash birinchi navbatda quyidagilarga urg'u beradisoxta nutq sifati va nutq nuqsonlari namunalari va boshqa o'qitish usullari yordamida tuzatiladi. Savol- javobni talab qiladigan og'zaki murojaat. Savollar asosiy va yordamchi bo'linadi. Ularning asosiylari aniqlanishi mumkin (reproduktiv) - "kim?" nima? qaysi biri? qaysi biri? qayerda? qanday qilib qayerga? " hodisalar o'rtasidagi aloqalar va aloqalarni o'rnatishni talab qiluvchi va qidirish - "nima uchun? nima uchun? ular qanaqa? Yordamchi savollar taklif qiluvchi va taklif qiluvchi. Vizual fokuslar - tasviriy materialni namoyish qilish, tovushni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatishda artikulyatsiya organlarining holatini ko'rsatish. O'yin fokuslari og'zaki va ingl. Ular bolani hayajonlantiradi faoliyatga qiziqish, nutq motivlarini boyitish, ijobiy hissiy muhitni yaratish o'quv jarayoni va shu bilan bolalarning nutq faolligi va samaradorligini oshiradisinflar. O'yin texnikasi bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladi va shuning uchun egallaydibolalar bog'chasida ona tili darslarida muhim o'rin.

Xulosa qilib aytganda kattalar bilan bevosita muloqot qilish bola nutqiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar atrofdagilarga taqlid qilganlari holda nafaqat to'g'ri talaffuz, so'zlarni to'g'ri qo'llash, iboralar tuzish sirlarini, balki kattalarda (pedagoglar, ota-onalar, oila a'zolari va boshq.), atrofdagi bolalarda uchrab turadigan nutq nomukammalklarini ham o'zlashtirib oladi. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi. Doimo kichkintoylarning diqqat-e'tibori markazida turadigan va ular bilan muloqot qiladigan tarbiyachning nutqi bolalar ona tili, nutq madaniyati namunalari oladigan asosiy manba hisoblanadi, shuning uchun u nafaqat to'g'ri so'zlashi, ona tilining barcha tovushlarini aniq va tushunarli qilib talaffuz etishi, balki u muayyan balandlikdagi ovozda bosiqlik bilan so'zlashi, uning nutqi intonatsion jihatdan ifodali, grammatik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgan, ravon, tushunish uchun oson bo'lishi hamda so'z bilan belgilash to'g'ri va aniq amalga oshirilishi lozim.

Tarbiyachining ifodalilik vositalaridan foydalangan holda o'qigan hikoyasi bolalarda qiziqish uyg'otadi, ularda qayg'urish, so'z kuchini his qilish, uning mazmunini anchagacha yodda saqlab qolish imkonini beradi; agarda aynan shu hikoya tez va quruq ohangda his-

hayajonlarsiz o'qib berilsa, u faqatgina badiiy asarga nisbatan zerikish va befarqlikni shakllantiradi. Pedagog o'z nutqiga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishi va unda kamchiliklar borligini sezsa, ularni darhol bartaraf etishgi intilmog'i lozim. Biroq, o'z nutqining kamchiligini aniqlash har doim ham oson kechmaydi, chunki muloqot jarayonida so'zlovchining diqqat-e'tibori eng avvalo nutqning shakliga emas (qay tarzda aytish), balki uning mazmuniga (nimani aytish) qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari, o'z nutqiga nisbatan beparvolik bilan munosabatda bo'lish natijasida ayrim kamchiliklar tilga qattiq o'rnashib qolishi va keyinchalik so'zlovchi uni sezmay qolishi mumkin. Masalan, nutqning shoshqaloqligi, tushunarsizligi, bir ohangdaligi (monotonligi), ovozning kuchliligi, ayrim tovushlar, so'zlarni noaniq talaffuz qilish kabi nuqsonlar sezilmasdan qoladi. O'z nutqining nomukammalliklari haqida bilish uchun pedagog o'z o'rtoqlarining mulohazalariga quloq tutishi darkor. Ochiq darslarni magnitofonga (videokassetaga) yozib olish va uni keyin muhokama qilish maqsadga muvofiqdir. Shunda tarbiyachi nutqini tovush, leksik vositalaridan foydalanish, grammatik jihatdan rasmiylashtirish nuqtai-nazaridan tahlil qilish mumkin bo'ladi. Ayni paytda shuni hisobga olish lozimki nutqni yozib olish chog'ida tarbiyachining o'zini-o'zini nazorat qilishi evaziga nutq sifati yaxshilanadi. Shuning uchun nutqda aniqlangan kamchiliklarga tarbiyachining o'zi va uning o'rtoqlari diqqat-e'tibor bilan yondoshishlari zarur.

Nutqda aniqlangan kamchilik(nomu₆kammalliklar)larni (yomon diksiya, leksik-grammatik rasmiylashtirishdagi xatoliklar va h.k.) tarbiyachi maxsus daftarga qayd etadi, so'ngra reja ishlab chiqadi va ularning bartaraf etishga doir ishlarni tashkil qiladi. .Lug'atni rivojlantirishning vazifalari sezilarli darajada aniqlandi va aniqlandi (so'zning semantik tomonini ochishga ko'proq e'tibor beriladi); aniqroq aniqlangan vazifalar nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish; birinchi marta ko'nikmalarni rivojlantirish vazifalari vaso'zlarni shakllantirish qobiliyatlari va nutqning sintaktik tuzilishini shakllantirish. Dastur aniqlandi aytib berishni o'rganish, har xil turlardan foydalanish ketma-ketligihikoyalar va ularning o'zaro aloqalari, ikkilamchi nutqni rivojlantirish vazifasi ikkinchi qismdan boshlab kiritiladiyosh guruh. Bolalarning badiiy va nutqiy faoliyatining mazmuni aniqlanadi. Umuman olganda aytishimiz mumkinki, ushbu dasturda talablarni aks ettirishga urinish bo'lganbolalar nutqi to'g'ri nutq darajasi va yaxshi nutq darajasi. So'nggi eng yorqinkatta guruhlarda namoyon bo'ldi. Dastur yaqindan boshqalar bilan tanishish bo'yicha ish dasturi bilan aloqa(ular alohida taqdim etilsa ham). Bu, ayniqsa, lug'at hajmi uchun to'g'ri keladi. Ichida lug'at dunyo haqidagi bilimlarning mazmunini aks ettiradi. Ma'lumki, ularning asosibolalarning hissiy tajribasini tashkil etadi. Shu munosabat bilan dastur aniq kuzatilganhissiy, aqliy va nutqni rivojlantirish birligi g'oyasi. Nutqni rivojlantirish vazifalarining aksariyati barcha yosh guruhlarda belgilangan, ammo ularningtarkib aniqlanadi, o'ziga xos xususiyatlarga ega bolalarning yosh xususiyatlari. Shunday qilib, yosh guruhlarda asosiy vazifa lug'at va shaklni to'plashdir nutqning talaffuz tomoni. O'rta guruhdan boshlab, vazifalar etakchiga aylanadiichil nutqni rivojlantirish va sog'lom nutq madaniyatining barcha tomonlarini tarbiyalash. Katta yoshli guruhlarda asosiy narsa

bolalarni har xil turdagi izchil bayonlarni tuzishga o'rgatish, ular ustida ishlashnutqning semantik tomoni. Katta va tayyorgarlik maktab guruhlarida yangiish bo'limi - savodxonlik va savodxonlikka tayyorgarlik.

ADABIYOTLAR:

1. Shodiyeva Q. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni tog'ri talaffuzga o'rgatish". Toshkent. "O'qituvchi", 1990.
2. Shodiyeva Q. "O'rta guruhlarda bolalar nutqini o'stirish". Toshkent . "O'qituvchi",1993.
3. Sharipova M.B, Nizomova SH.SH. " Bolalar nutqini o'stirish" maruzalar matni. Buxoro. 2019-2020 o'quv yili.
4. Babayeva D.R. "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" o'quv- uslubiy majmua. Toshkent-2018.
5. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizom. Maktabgacha tarbiya-Toshkent-2010.
6. L. Mirjalolova. Bolalarni gapirtirib o'ynaladigan o'yinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. T.: 2005 .
7. M.R. Mingalimova. Bolalarni o'yin faoliyati orqali maktab ta'limiga tayyorlash. / "Maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirish muammolari, yechimlari va istiqbollari" mavzuidagi ilmiy va ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami/. T.: 2012 .
8. E.G'oziev. Tafakkur psixologiyasi. T.: O'qituvchi, 1990.
9. D.Abdurazzoqova. «Ham o'naymiz, ham o'ylaymiz» T:2008
10. Mo'minova L.R. Malktabgacha yoshdagi bolalami savodga o'rgatish dasturi. -T,, 1996.